

МАРГІНАЛЬНІСТЬ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Проведення невдалих реформ стало причиною того, що таке явище, як маргіальність, на сьогодні, є надзвичайно поширеним в українському суспільстві. Відсутність поваги до права і нормативно-правова невизначеність особи зумовлює дедалі більше поширення правової маргіальності серед українських громадян, незалежно від їх соціальної приналежності. У таких умовах протиправне задоволення потреб не тільки нічим не стримується, а й навпаки, морально виправдовується і підтримується суспільством.

Метою даної статті є характеристика маргіальності, виділення та аналіз умов правової маргіальності особи.

Для реалізації поставленої мети були сформувані такі **завдання**:

- 1) дослідити виникнення терміна «маргіальність»;
- 2) порівняти поняття «маргінал», що використовують різні юридичні науки;
- 3) розглянути процес маргіналізації особи;
- 4) проаналізувати умови правової маргіальності українського суспільства.

У процесі дослідження поняття маргіальності були вивчені інтернет-джерела та роботи таких учених: А. Антоновського, М. Вуда, Р. Галаса, М. Гордона, Р. Парка, Е. Стоунквіста, Р. Херіка та ін.

Термін «маргіальність» (лат. *margo* – межа, край) вперше використав американський соціолог Роберт Езра Парк (1864–1944 рр.) у своїй роботі «Людська міграція і маргіальна людина», що була присвячена вивченню процесів соціальної адаптації іммігрантів. Новий тип особи Р. Е. Парк назвав маргіальною особою, або маргіалом. Ця категорія була введена для позначення неможливості соціально-психологічної адаптації мігрантів до умов міського середовища. Тобто автор під маргіалами розумів, так би мовити, «культурних гібридів», яка балансує між групою, що домінує в суспільстві, але яка ніколи повністю не сприйме їх, та групою, з якої вони виділилися [1, с. 890]. Дослідження Р. Е. Парка продовжив Е. Стоунквіст [2, с. 92–93]. Пізніше до вивчення культурної маргіальності долучилися А. Антоновський, Р. Галас, М. Гордон, М. Вуд, Р. Херік, які приділили основну увагу вивченню

соціально-психологічного впливу конфлікту культур на особу.

Таким чином, перша концепція маргіальності – це теорія «культурної маргіальності», основною передумовою якої є культурний конфлікт. Надалі вживання терміна «маргіальність» стало більш поширеним, його стали використовувати для позначення переміщення громадян з однієї соціальної групи до іншої. В даному випадку слід говорити про соціальну маргіальність, що пов'язана саме з переходом індивіда до іншої соціальної групи. У роботах К. Маркса та Ф. Енгельса ми можемо знайти визначення людей, яких можна було б назвати маргіалами, – це люди, які раптово вирвані зі звичайної життєвої колії та не здатні швидко адаптуватися до нової обстановки. Вони перетворюються на жебраків, розбійників, волоцюг – частина через свою схильність до цього, в більшості ж випадків – під тиском обставин (соціальна маргіальність) [3, с. 726].

У радянський період феномен маргіальності почали вивчати з 70-х років минулого сторіччя. Так, Є. Стариков, І. Кравченко, А. Галкін, В. Радаєв розглядали маргіальність з позиції класового підходу. Є. Стариков розглядає маргіальність як граничний, проміжний стан особи щодо певних соціальних спільнот (національних, класових, культурних). До маргіалів він відносить декласованих представників робітників, колгоспників, інтелігенції [4, с. 27].

Є. Садков, детально проаналізувавши загальне поняття маргіальності, дійшов висновку про її багаторівневість: 1) маргіальність – властивість суспільства «перехідного періоду»; 2) маргіальний статус – джерело невротичних симптомів, тяжких депресій та непродуманих дій груп, що становлять об'єкт соціального контролю інститутів соціальної підтримки; 3) маргіали – особи у яких поступово виробляється власна система цінностей; 4) передкримінальні групи маргіалів; 5) особи з усталеною кримінальною спрямованістю; 6) «вигнанці» [5, с. 46–47].

У теорії права маргіальність розглядається тільки як один із різновидів правомірної поведінки особи. Термін «маргіальна поведінка» увійшов в ужиток у 80-х рр. минулого сторіччя у правову літературу В. Оксамитним.

Він виділяв поведінку, яка ґрунтується на інших, ніж повага до права, мотивах: підпорядкування правовим розпорядженням, зокрема через страх перед можливістю застосування заходів державного примусу. Така поведінка розглядалась як законслухняна (правомірна) поведінка щодо вимог права, проте вона не ґрунтується на повазі до права взагалі, бажання особи, цілі та інтереси розходяться з суспільними, але особа свідомо підпорядковує свою поведінку інтересам суспільства через страх перед відповідальністю. Саме таку поведінку В. Оксамитний і назвав «маргінальною поведінкою» [6, с. 99].

А. Савченко виділяє причинний ланцюжок, що є основою механізму будь-якої поведінки: потреби інтереси особи – мотиви – вибір мети і засобів її досягнення – оцінка ситуації – ухвалення рішення – вчинок [7]. Механізм злочинної поведінки відрізняється від правомірної лише тим, що одна або декілька ланок згаданого ланцюжка деформовані.

Суспільна небезпека маргінальної поведінки полягає в тому, що існує велика вірогідність того, що її суб'єкт, за можливості уникнути покарання, вчинить правопорушення. Відсутність внутрішніх стримуючих мотивів і регуляторів поведінки призводить до того, що, як тільки страх перед покаранням зникає або виникає можливість уникнути юридичної відповідальності, людину більше ніщо не зупиняє перед учиненням правопорушення. Починає переважати прагнення особи поліпшити матеріальне становище, навіть якщо для цього необхідно порушити правові розпорядження. Небезпека полягає в тому, що в наш час маргіналізація особи вже не залежить від соціального становища індивіда.

Маргінальна поведінка завжди розглядалась як небажана у зв'язку з її нестійким характером і великою вірогідністю її перетворення на протиправну поведінку, проте правознавці лише обмежуються констатацією факту наявності такої поведінки (її відсутність у суспільстві неможлива). Конкретні причини появи осіб із такою поведінкою в рамках теорії права не вивчалися, а розглядалися в основному такими науками, як соціологія, політологія і кримінологія.

Кримінологи під маргіналами розуміють соціально нестійких, декласованих і напівдекласованих осіб, до яких відносять дармоїдів, жебраків, волоцюг, алкоголіків, наркоманів, суб'єктів, що не пройшли соціальної адаптації, осіб з кримінальним минулим [8, с. 59].

Для соціологів маргінали (граничні прошарки) – це люди, які втратили професійні та соціальні зв'язки з попереднім оточенням, не змогли пристосуватися до соціальних змін і не можуть адаптуватися у суспільстві. Для їх настроїв дуже характерні такі риси, як невпевненість у собі та невіра в інших, спроби перекласти свої проблеми на більш цілеспрямованих людей, надії «легко» вирішити свої матеріальні труднощі – граючи в азартні ігри чи сподіваючись на удачу.

Для політологів маргінали – це особи або групи, які або самі нехтують суспільством, або суспільство зневажає їх, внаслідок чого вони перебувають на «узбіччі» або за рамками характерних для даного суспільства структурних підрозділів, норм і традицій. Маргінальність є вираженням специфічних відносин з існуючим суспільним ладом. До маргіналів належать жебраки, нероби, повії, божевільні, особи без житла тощо. Це психологічно слабкі типи. Активним стимулятором маргіналізації є страх. Маргіналам притаманна охлократична свідомість, вони є руйнівниками правового і морального клімату, носіями тоталітаристської і людиноненависницької ідеології [9].

Дещо узагальнене поняття маргіналів запропоновано у Вікіпедії, де вказано, що *маргінал* – це людина, яка знаходиться на межі різних систем, культур і яка зазнає їх суперечливого впливу, особа, що має групову приналежність без групової ідентифікації. Даний термін традиційно використовується у соціальній філософії і соціології для аналізу граничного становища особистості стосовно певної соціальної спільноти, що при цьому накладає певний відбиток на її психіку та спосіб життя [10].

Таким чином, проаналізувавши поняття маргінала, що досліджується різними юридичними науками, можемо підсумувати, що до таких маргіналів (а для нашого дослідження вони є суб'єктами маргінальної поведінки) відносять:

1) осіб, які втратили колишні соціальні зв'язки і не пристосувалися до нових умов життя (зазвичай ідеться про представників національних меншин, мігрантів, вихідців із села);

2) представників специфічних субкультур, політичних течій, релігій, тощо;

3) осіб, які не визнають загальноприйнятих норм і правил поведінки.

На наш погляд, характерні риси, що притаманні певному різновиду суб'єктів, можуть спостерігатись в інших, що зумовлюється

процесом маргіналізації особи. Так, зміна соціокультурного середовища спричиняє певний вплив на внутрішній світ особи. Цінності, норми і традиції, що визнавались людиною до зміни її соціального статусу, виявляються не потрібними, а тому виникає необхідність, як правило, вимушена, у засвоєнні нових норм і правил поведінки. Маргіналізація може бути викликана наявністю норм, які містять різні стандарти поведінки, що так само тягне за собою вироблення власних правил поведінки в тій чи іншій ситуації. Потрапляння на «соціальне дно» суспільства пов'язане з відсутністю доступу до реалізації прав і свобод, втраченою постійного джерела доходів, бездомністю, алкоголізмом тощо. Відчуття знедоленості, ізольованості та непотрібності суспільству тягнуть за собою відмову від визнання норм суспільства у зв'язку з неможливістю задоволення власних потреб при їх реалізації. Деградація особи, заснована на розвитку антигромадських установок, зумовлює маргінальну поведінку особи і формує в неї готовність до вчинення правопорушення.

Враховуючи лише граничне становище деяких категорій громадян, неможливо розкрити сутність маргінальності, її вплив на правовідносини в суспільстві. У зв'язку з цим, на нашу думку, маргінальність необхідно розглядати, по-перше, як один із видів деформації правосвідомості, враховуючи правову кризу особи, а по-друге, як граничне становище певних категорій громадян, пов'язане з тим, що їх правове становище не було врегульовано належним чином у національному законодавстві.

Висновки. На наш погляд, маргінальність є саме «кризою» правомірної поведінки, з якої під впливом соціальних обставин є два виходи: або особа стає правопорушником, або її поведінка починає базуватись на визнанні пріоритету права як основного регулятора поведінки.

Отже, маргінальність є небажаним явищем для життя суспільства, потребує визначення причин її появи, умов її існування і поширення в суспільстві, а також відшукування дієвих шляхів її подолання.

Література

1. Park R. T. Human migration & the marginal man / R. T. Park // American Journal of Sociology. – 1928. – № 6. – P. 881–892.
2. Stonequist E. V. The Marginal Man. A study in personality and culture conflict / E. V. Stonequist. – New-York : Scribner, 1961. – P. 134.
3. Маркс К. Сочинения : в 30 т. Т. 23 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1961. – 1050 с.
4. Стариков Е. Маргиналы и маргинальность в советском обществе / Е. Стариков // Рабочий класс и современный мир. – 1989. – № 4. – С. 27.
5. Садков Е. В. Маргинальность и преступность / Е. В. Садков // Социс. – 2000. – № 4. – С. 43–47.
6. Оксамитний В. В. Правомірне поведіння людини / В. В. Оксамитний. – К. : Наук. думка, 1985. – 175 с.
7. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z355_page_11.html.
8. Кримінологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [за ред. Я. Ю. Кондратьєва]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
9. Політологія : підручник / [І. С. Дзюбка, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. ; за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського]. – К. : Вища шк., 1998. – 304 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.readbookz.com/books/180.html>.
10. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>.

Надійшла до редколегії 09.12.2009

Анотації

Розглянуто питання розуміння маргінальності. Досліджено виникнення цього терміна, розглянуто процес маргіналізації особи, проаналізовано умови правової маргінальності українського суспільства.

Рассмотрен вопрос маргинальности. Исследовано возникновение этого понятия, рассмотрен процесс маргинализации личности, проанализированы условия правовой маргинальности украинского общества.

The problem of marginality is considered. The origin of this definition is researched. The process of individual marginalization is considered. Conditions of Ukrainian society's legal marginality are analyzed.